

***Nem SZIBÉRIÁBA mentem = SZIBÉRIÁBA nem mentem?* A konstituensszinten értelmezett tagadás az udmurt nyelvben**

Asztalos Erika

1. Bevezetés

Tanulmányomban¹ a konstituensszinten értelmezett tagadás kifejezésének két fő stratégiáját mutatom be a mai udmurt nyelvben, amellel érvelve, hogy a *ne* partikulával történő, orosz kontaktushatásra kialakult, egyenes hatókörű fókusztagadás megjelenése az udmurt nyelvre feltételezett, jelenleg zajló SOV > SVO változás (vö. Asztalos et al. 2017, Asztalos 2018, 2021) egyik kísérőjelensége.

A korábbi udmurt leíró nyelvészeti szakirodalom a konstituensszinten értelmezett tagadás jelenségére (vagyis a *Nem SZIBÉRIÁBA*² *mentem*-típusú jelentéseket kifejező mondatokra) konstituenstagadásként hivatkozik (l. Winkler 2001: 54, Winkler 2011: 109–10, Edygarova 2015: 284–5, Kozmács 2017); tanulmá-

Balogné Bérces Katalin – Nemesi Attila László – Surányi Balázs (szerk.) 2022. *Nyelvelmélet és kontaktológia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 115–151.

¹ A tanulmány az alábbi projektek keretében készült: NKFI-129921 *Veszélyeztetett uráli nyelvek szintaxis-elméleti és magyar nyelvtörténeti tanulságai*; NKFI-125282 *A Volga-vidéki finnugor nyelvek tipológiai adatbázisa*; NKFI-135958 *A prozódia hatása a szórendre: Az OV nyelvek ige utáni mondatszakaszának komplex interfész-alapú megközelítése*; NKFI-125206 *Urali nyelvek névszói szerkezetei*.

Köszönettel tartozom cikkem két anonim bírálójának a tanulmány átdolgozásával kapcsolatos javaslataikért, hasznos észrevételeikért. Köszönöm É. Kiss Katalinnak a szerkezetek elemzésével kapcsolatos konzultációinkat, Yulia Speshilovának és Diana Vakhrushevának az udmurt adatokat, Surányi Balázsnak, Bende-Farkas Ágnesnek, Lena Borisénak, Irina Burukinának, Marcel den Dikkennek, Egedi Barbarának, Gugán Katalinnak, Halm Tamásnak, Mus Nikolettnek és Andreas Schmidtnak pedig a tanulmány alapját képező kutatással kapcsolatos hasznos megjegyzéseiket. A tanulmányba nem integrált módosítási javaslatok miatti hiányosságokért egyedül a szerző felel.

² A fókuszált konstituenseket kiskapitálissal jelölöm a nyelvi példákban.

nyomban azonban rámutatok, hogy a „konstituensszinten értelmezett tagadás” jelensége nem feltétlenül azonos a konstituenttagadással. Winkler (2001, 2011) és Edygarova (2015) csupán a sztenderd nyelvváltozatbeli stratégiát említik meg, amely az állítmány tagadásával (tipikusan a tagadó igének és a lexikális ige ún. konnegatív tövének a kombinációjával) jár együtt, valamint egy olyan, két tagmondatos szerkezettel, amely első tagmondatában a tagadni kívánt összetevő és a tagadott állítmány szerepel, második tagmondatában pedig a tagadni kívánt összetevő alternatívája van megnevezve.

A jelen tanulmányban bemutatott nyelvi adatok (szakirodalomból vett példák, korpuszkeresésekkel és kérdőíves felméréssel, valamint anyanyelvi adatközlővel folytatott konzultációk során gyűjtött adatok) arra mutatnak, hogy a tagadás az udmurt nyelv sztenderd változatában szintaktikai értelemben véve mondattagadásként valósul meg. Konstituensszinten értelmezett tagadás (azaz a *Nem SZIBÉRIÁBA mentem*-típusú mondatok) esetén a tagadás „középpontjában” álló konstituens prozódiai fókusz szerepét tölti be, a tagadás pedig szintaktikailag a fókusz és az állítmány *együttesére* vonatkozik. Állítmányvégű szerkezeteknél a fókusz és a negáció interakciója így fordított (inverz) hatóköri olvasatot ($\neg > \text{Foc}$) eredményez. Nem-konstituensszinten értelmezendő tagadás esetén a prozódiai fókuszt tartalmazó mondatoknak ugyanakkor egy másik, széles hatókörű fókuszt tartalmazó olvasatuk van (l. *SZIBÉRIÁBA nem mentem*-típusú jelentések): a fókusz ebben az esetben kívül esik a mondattagadás hatókörén, állítmányvégű szerkezeteknél egyenes ($\text{Foc} > \neg$) hatóköri olvasatot eredményezve. A mondattagadás pontos hatóköre az udmurtban tehát nem specifikált, legalábbis a fókusz a tagadás hatókörén belül és azon kívül is állhat (a mondattagadás hatókörén kívül eső elemek pontos behatárolásával mindazonáltal e tanulmány nem foglalkozik).

A konstituensszinten értelmezett tagadás másik változata az orosz nyelvből átvett *ne* partikula segítségével történik az udmurtban (l. Kozmács 2017). A *ne* partikula közvetlenül megelőzi a tagadott összetevőt, és állító igealakokkal áll együtt. A *ne* által tagadott összetevő szintaktikai fókuszként, tagadása pedig fókusztagadásként értelmezhető, a tagadás és a fókusz hatóköri interakciója pedig mindig egyenes (transzprens) hatókörviszonyt eredményez.

Tanulmányomban – Amiraz (2021) eredményeire hivatkozva – amellet érvelek, hogy az inverz hatókörviszony-kifejezés a konstituensszinten értelmezett tagadás kifejezéséhez az SOV nyelvekre jellemző sajátosság, a *ne* partikulás fókusztagadás kialakulása pedig összefüggésbe hozható az udmurt nyelvben jelenleg zajló SOV > SVO változással (vö. Asztalos et al. 2017, Asztalos 2018, 2021).

A tanulmány a következőképpen épül fel. A 2. pontban általános információkat közlök az udmurt nyelvről. A 3. pontban a tagadásnak mint nyelvi jelen-

ségnek a tanulmány szempontjából lényeges altípusait (mondattagadás, konstituenstagadás, fókusztagadás, lexikális tagadás) ismertetem vázlatosan. A 4. pontban bemutatom, hogy a mondattagadás milyen eszközökkel valósul meg az udmurtban, valamint hogy a korábbi szakirodalom és az előzetes adatok alapján mit tudhatunk meg a konstituensszinten értelmezett tagadás kifejezéséről. Az 5. pontban a kutatás célkitűzéseit és a kutatáshoz felhasznált nyelvi anyagot ismertetem. A 6. pontban a kapott eredményeket, a 7. pontban ezek elemzését mutatom be. A 8. pontban a konstituensszinten értelmezett tagadás sztenderd stratégiája és a *ne* partikulás tagadás megjelenésének tipológiai vonatkozásait taglalom a hatóköri olvasatok szempontjából, a 9. pontban pedig összegzem a tanulmány legfőbb megállapításait.

2. Az udmurt nyelv

Az udmurt nyelv az uráli nyelvcsalád finnugor ágának permi alágába tartozik, legközelebbi rokonai a komi-zürjén és a komi-permják nyelv. Az udmurt nyelvet elsősorban az Oroszországi Föderációban a Káma és a Vjatka folyók között elhelyezkedő Udmurt Köztársaságban, valamint az azzal szomszédos oroszországi közigazgatási egységekben beszélik. Beszélőinek száma a 2010-es oroszországi népszámlálás adatai alapján 324 338 fő, míg a magukat udmurt nemzetiségűnek vallóké 552 299 fő. Az udmurt anyanyelvű beszélők ma már szinte mindannyian (legalább) kétnyelvűek, anyanyelvi vagy megközelítőleg anyanyelvi szinten tudnak oroszul is, a tatárok által is lakott területeken élő udmurtok pedig gyakran tatáruul is beszélnek (Winkler 2001: 5, Salánki 2007: 26). Az orosz nyelv hatása a legtöbb nyelvi szinten kimutatható az udmurtban. Noha az Udmurt Köztársaságon belül az udmurt – az orosz mellett – hivatalos nyelv, a gyakorlatban a hivatalos szférában és a nyilvános színtereken korlátozottnak mondható a használata. Az udmurt a Volga-Káma nyelvszövetség része.

Az udmurt agglutináló, *pro*-drop, differenciált tárgyjelölést alkalmazó, SOV alapszórendűnek tartott nyelv (Vilkuna 1998, Winkler 2001, 2011), noha Asztalos et al. (2017) és Asztalos (2018, 2021) kutatásai szerint a mai udmurt nyelv SOV > SVO típusváltozáson megy keresztül. Az udmurt nyelvnek egy további, jelen tanulmány szempontjából lényeges tulajdonsága, hogy a fókuszált mondatrész viszonylag szabadon helyezkedhet el a mondatban: az igét közvetlenül megelőző pozícióban a legelfogadottabb, de a beszélők egy része számára az ige után, mondatvégi pozícióban is (Tánczos 2010, Asztalos 2020), valamint *in situ* helyzetben (Bulicsov 1947: 77), illetve nem-közvetlenül az ige előtt (Asztalos 2020) is megjelenhet.

3. A tagadás altípusai

A tagadás a logikában olyan műveletet jelöl, amely egy proposíció igazságtartalmát annak ellentettjére fordítja (Penka 2015: 303). A formális szemantikai elméletek szerint a tagadás (mint operátor) ún. hatókörrel bír, vagyis jelentése a mondat egy meghatározott tartományán belül értelmezendő. Amennyiben a mondat predikátuma által leírt esemény a tagadás hatókörén belül van, mondattagadásról van szó (Penka: *ibid.*, Giannolo 2020), l. pl. (1):

- (1) a. *Elmentem Szibériába.*
b. *Nem mentem el Szibériába.* (= Nem igaz, hogy elmentem Szibériába.)

A konstituenstagadást első megközelítésben olyan tagadásként definiálhatjuk, amely hatóköre nem terjed ki a mondat (fő) predikátumára (vö. Penka: *ibid.*), l. pl. (2):

- (2) *Nem SZIBÉRIÁBA mentem el.* (= Nem igaz, hogy Szibéria az a hely, ahová elmentem.)

A fenti meghatározás azonban nem minden megközelítés szerint definiálja egyértelműen a konstituenstagadást. A konstituenstagadás meghatározásának egy további kritériuma az lehet, hogy a tagadószó és a mondatnak az a része, amelyre a tagadás kiterjed, egy konstituent alkossanak, ez azonban a mondatnál alacsonyabb szintre kiterjedő tagadásnál nem minden esetben van így. Ezenkívül a konstituenstagadásnak minősített esetek általában átalakíthatóak mondattagadást tartalmazó vonatkozói mondatokká (Penka 2015: 304), l. pl. (3a–b), így a konstituenstagadás fogalmának létjogosultságát egyes szerzők meg is kérdőjelezzik (Penka: *ibid.*).

- (3) a. *John found a job not far away.*
b. *John found a job at a place that is not located far away.* (Penka: *ibid.*)

Továbbá úgy tűnik, hogy nem minden nyelvben létezik külön nyelvi eszköz a konstituenstagadás kifejezésére: a grúzban például a mondattagadás eszközei használatosak akkor is, ha a tagadás hatóköre a mondatnál kisebb tartományra terjed ki (Lena Borise, sz.k.). A tagadás hatóköre ilyenkor feltehetően a szöveggörnyezetből derül ki, vagyis a konstituenstagadásos értelmezést ebben az esetben pragmatikai tényezők teszik lehetővé. A mondattagadás nyelvi eszközei pedig minden bizonnyal azért használhatóak konstituensszintű tagadás kifejezésére is, mert a

konstituensszintű tagadást tartalmazó logikai propozíció implikálja a propozíció mondatszintű tagadásának igazságtartalmát (vagyis ha igaz pl. az az állítás, hogy *Nem Szibériába mentem el*, akkor igaz az is, hogy [legalábbis az állítás szempontjából releváns időben] *Nem mentem el Szibériába*).

A mondatnál kisebb hatókörre kiterjedő tagadás eseteinek egy része (így pl. a (2)-ben ismertetett magyar példa is) bizonyos nyelvekben tulajdonképpen az ún. fókusztagadás (vö. É. Kiss 2015) jelenségéhez sorolható. Fókusztagadás esetén a mondatban fókusz szerepét betöltő összetevő közvetlen tagadásáról van szó. Mivel azonban a fókusz predikatív viszonyt fejez ki (É. Kiss 2006), valójában a fókusztagadást tartalmazó mondatok átalakíthatóak olyan összetett mondatokká, amelyek főmondata nominális predikátumot tartalmaz, és ez a predikátum a mondattagadás eszközeivel van tagadva, l. (2) vs. (4):

(4) *Az a hely, ahová elmentem, nem Szibéria.*³

Mind (3a) vs. (3b), mind (2) vs. (4) esetében közös azonban, hogy mondattagadást csak az összetett mondatos parafrázisokban (3b), (4) találunk, az egyszerű mondatokban (3a), (2) a tagadás hatóköre nem terjed ki a predikátumra. Tanulmányom szempontjából a tagadás fentebb ismertetett típusai közötti lényeges különbség tehát abban ragadható meg, hogy a tagadás kiterjed-e a mondat (parafrázis nélküli változatának) predikátumára vagy sem.

Meg kell még említenünk a tagadás egy további altípusát, amelyre a szakirodalomban lexikális, affixális, illetve morfológiai tagadásként hivatkoznak (vö. De Clercq 2020). A tagadásnak ez a típusa szószinten értelmezendő (Penka 2015: 303, De Clercq 2020) és derivációs természetű, vagyis a lexikális tagadás egy lexémából egy másik, ellentétes értelmű lexémát hoz létre (l. pl. *szimpatikus* – *unszimpatikus*) (Penka 2015: 305, Joshi 2020). Az „affixális”, illetve „morfológiai tagadás” elnevezések ugyanakkor véleményem szerint nem túl szerencsés terminusok erre a jelenségre, mivel bizonyos nyelvekben bizonyos affixumok a mondattagadáshoz is használatosak lehetnek (ahogyan a 4.1-es pontban látni fogjuk, ez az udmurtban is így van). A lexikális tagadás kérdéskörével mindazonáltal nem foglalkozom tanulmányomban.

³ Cikkem egyik bírálója felhívta a figyelmemet arra, hogy a (4)-eshez hasonló parafrázisokban a névszói állítmány a magyarban valójában fókuszálva van, így nem világos, hogy mit mutat a parafrázis. A fő állítás véleményem szerint az, hogy a fókusz tartalmazó egyszerű mondatok átalakíthatóak olyan összetett mondatokká, amelyek főmondata nominális állítmányt tartalmaz, így a fókusztagadásos szerkezetek végső soron átalakíthatóak mondattagadásos szerkezetekké.

A mondat-, konstituens- és fókusztagadás fentebb ismertetett meghatározásai szintaktikai alapúak: az, hogy a főmondati predikátum tagadva van-e vagy sem, morfoszintaktikai értelemben értendő. Jelen tanulmányban a tagadás azon eseteit vizsgálom az udmurtban, amelyekben a tagadás *logikailag* a mondatnál alacsonyabb szinten, a mondat valamely összetevőjére vonatkoztatva értelmezhető/értelmezendő; erre a jelenségre alkalmazom a „konstituensszinten értelmezett tagadás” megnevezést. Ahogyan a 7. pontban látni fogjuk, a konstituensszinten értelmezett tagadás az udmurt nyelv sztenderd változatában a mondattagadás, a *ne* partikulás szerkezetek esetében pedig a fókusztagadás eszközeivel valósul meg.

4. Tagadás az udmurtban

4.1. A mondattagadás eszközei

A következőkben vázlatosan ismertetem a finit állítmányú mondatok tagadásának eszközeit az udmurtban.

A mondattagadás az udmurtban a mondat állítmányának tagadásával történik. A tagadás eszköze – az állítmány verbális vagy nominális jellegétől, valamint az állítmány igeidejétől és -módjától függően – lehet tagadó segédige, a létige szintetikus tagadó alakja, kötött tagadó morféma, valamint tagadó partikula.

Az igei állítmányú mondatok mondatszintű tagadása (számos más uráli nyelvhez hasonlóan) a legtöbb igeidőben az ún. tagadó (segéd)ige és a lexikális ige konnegatív tövének kombinációjával történik, l. (5). Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a szerkezetben az alany személyére a tagadó ige, az alany számára a lexikális ige konnegatív alakja utal, az igeidő jelölése pedig vagy a tagadó igeen történik (5), vagy – bizonyos esetekben – megoszlik a tagadó ige és a konnegatív fő között. A tagadó ige mindig megelőzi a konnegatív tövet.

- (5) *Šibir-e ö-d myne.*
Szibéria-ILL NEG.PST-2 megy.CNG.PL
'Nem mentetek Szibériába.'

A nominális állítmányú, valamint az egzisztenciális mondatok tagadása jelen időben az *övöl* tagadószóval történik (6)–(7). Az *övöl*-t a létige számban és személyben nem ragozódó, jelen idejű tagadó alakjának tekintem (l. még Winkler 2011: 108, Asztalos 2018: 95), de elemezhető tagadó partikulaként is (vö. Edygarova 2015: 275, 277) (a kétféle elemzési lehetőséget zárójelk használatával szemléltetem a glosszasorban).

(6) *Mon udmurt övöl.*
 1SG udmurt (van.)NEG
 'Nem vagyok udmurt.'

(7) *Tatyn gondyr-jos övöl.*
 itt medve-PL (van.)NEG
 'Itt nincsenek medvék.'

Az *övöl* tagadószó bizonyos igeidők, így az evidenciális múlt idejű igealakok tagadásakor is használatos (8a), ilyenkor közvetlenül az ige előtt áll. Az evidenciális igealakoknak mindazonáltal szintetikus tagadó változatuk is van, ezekben kötött morféma (infixum) fejezi ki a tagadást (8b):⁴

(8) a. *Šibir-e övöl myn-ill'amdy.*
 Szibéria-ILL (van.)NEG megy-EV.2PL
 b. *Šibir-e myny-m-te-dy.*
 Szibéria-ILL megy-PTCP.PRF-NEG-2PL
 'Nem mentetek Szibériába.'

Az állítmány – vagy nominális mondatok esetén az állítmány igei(nek tekinthető) része – gyakran (5)–(8), de nem feltétlenül (5'), (6') a mondat végén áll; a szórendet információs szerkezeti tényezők befolyásolják (Asztalos 2018).

(5') *Ö-d myne Šibir-e.*
 NEG.PST-2 megy.CNG.PL Szibéria-ILL
 'Nem mentetek Szibériába.'

(6') *Mon övöl udmurt.*
 1SG (van.)NEG udmurt
 'Nem vagyok udmurt.'

A mai udmurt nyelvben bizonyos nem-irodalmi regiszterekben szórványosan az oroszról átvett *ne* partikula is használatos a mondattagadás eszközeként, főként igei állítmányok mellett. A *ne* partikulát ilyenkor az ige állító alakja követi (9).

⁴ Az analitikus formák az északi, a szintetikusak pedig a déli nyelvjárásokból származnak (Edygarova 2015: 269–70).

- (9) *Pešanaj-zy-len ugoś korka-jez tuž džoskyt,*
 nagymama-3PL-GEN hiszen ház-3SG nagyon szűk
ńe šud-o-d otyń, ńe byžy-lo-d.
 NEG játszik-FUT-2SG ott NEG fut-FUT-2SG
 'Hiszen a nagymamájuk háza nagyon kicsi, nem fogsz ott játszani, nem fogsz futkározni.'

(Udmurt corpora)

Az udmurtban a tagadás nincs befolyással a mondatrészek morfológiájára, így például arra, hogy milyen esetben jelenik meg a tagadó mondatban a tárgy (a tárgy esetét annak határozottsága és specifikussága szabja meg, l. É. Kiss – Tánczos 2018).

4.2. A konstituensszinten értelmezett tagadás – a szakirodalom és az előzetes adatok alapján

A konstituensszinten értelmezett tagadás kifejezésének kérdését az udmurtban eddig Winkler (2001: 54, 2011: 109–10), Edygarova (2015: 285) és Kozmács (2017) tárgyalta. Edygarova (ibid.) szerint a konstituensek egy speciális, két tagmondatos szerkezettel tagadhatók, amelyben a tagadott konstituenst követi a – lexikális ige nélkül álló – tagadó ige vagy a tagadó partikula, majd ezt követi a lexikális ige állító formáját tartalmazó tagmondat (10) (ibid.):

- (10) *Škola-je mon ug, ton myń-o-d.*
 iskola-ILL 1SG NEG.1SG 2SG megy-FUT-2SG
 'Nem én, hanem te fogsz menni iskolába.' (Edygarova 2015: 285)

A Edygarova által írottak értelmében tehát:

1. a konstituensek tagadása az udmurtban a mondattagadás eszközeivel, vagyis nem speciális tagadó morfémával, hanem a mondattagadáshoz is használatos tagadó igével, tagadó szuffixummal vagy tagadó partikulával történik;
2. két tagmondatos szerkezettel jár együtt;
3. a tagadott összetevőt követi a tagadást kifejező morféma.

Ugyanezen stratégiára Winkler (2011: 110) is hoz példákat:

(11) *Mon ö-j, so ta-je lešt-i-z.*
 1SG NEG.PST-1SG 3SG ez-ACC csinál-PST-3SG
 'Nem én, hanem ő csinálta ezt.'
 (Winkler 2011: 110)

(12) *Tolon ö-j, a vall'an vetl-i mon kino-je.*
 tegnap NEG.PST-1SG hanem tegnapelőtt jár-PST.1SG 1SG mozi-ILL
 'Nem tegnap, hanem tegnapelőtt voltam moziban.'
 (ibid.)

Winkler (2001: 54, 2011: 109) megállapítása szerint a konstituensek tagadása a szórend, illetve bizonyos morfológiai eszközök segítségével történik, megállapítását azonban nem fejti ki bővebben, továbbá bizonyos, lentebb bemutatott példáinak (13)–(14), (16) angol, illetve német nyelvű fordításai arra engednek következtetni, hogy az általa közölt példáknak nem is feltétlenül mindegyike a konstituensszintű tagadást szemlélteti. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy míg a tagadott konstituens a Edygarova által bemutatott példában (10) közvetlenül előzi meg a tagadó igét, (15)-ben nem-közvetlenül helyezkedik el az tagadó ige és a konnegatív főalkotta komplexum előtt, (14)-ben pedig – amennyiben a példa a konstituenstagadást illusztrálja, és csak Winkler (2011) eredeti, angol, illetve német nyelvű fordításai pontatlanok – követi az igét. További eltérés a Edygarova által írottakhoz képest, hogy Winkler példáinak tanúsága szerint – amennyiben a (13)–(14)-es példák eredeti fordításai pontatlanok, és a példákban konstituenstagadásról van szó – a konstituenstagadáshoz nem feltétlenül szükséges két tagmondatos struktúra, illetve a második tagmondat elliptikus is lehet (15)–(16).

(13) *Ńań mon ö-j śiy.*
 kenyér 1SG NEG.PST-1SG eszik.CNG.SG
 'I didn't eat any bread./Ich aß kein brot. ['Nem ettem kenyeret.']'
 (Winkler 2001: 54, 2011: 109)

(14) *Mon u-g śiiśky nań-ez.*
 1SG NEG-1SG eszik.CNG.PRS.SG kenyér-ACC
 'I do not eat that bread./Brot esse ich nicht. ['Nem eszem meg azt a kenyeret./Kenyeret nem eszem.']'
 (Winkler 2001: 54, 2011: 110)

(15) *Mon tolon kino-je ö-j vetly – vall'an.*
 1SG tegnap mozi-ILL NEG.PST-1SG jár-PST.1SG tegnapelőtt
 'Nem tegnap, hanem tegnapelőtt voltam moziban.'
 (Winkler 2011: 110)

- (16) *Araky u-g juišky, sur gine.*
 pálinka NEG.1SG iszik.CNG.PRS.SG sör csak
 'Schnapsz trinke ich nicht, aber Bier. ['Pálinkát nem iszom, sört igen.]'
 (ibid.)

Kozmács (2017) szerint a konstituens, amelyre a tagadás irányul, mindig (közvetlenül) a tagadó ige és a konnegatív tő alkotta komplexum előtt helyezkedik el (vö. 2017: 277, 278, 283).

Azt egyik idézett szerző sem tárgyalja, hogy a (10)–(16)-ban bemutatott mondatokhoz milyen mondat szerkezet társítható, valamint hogy a példákban bemutatott jelenség szintaktikai értelemben valóban konstituenstagadásnak minősül-e. A tagadás hatókörének morfoszintaktikai jelölése kapcsán azonban Edygarova (2015: 278) ismertet egy érdekes tény: a feltételes mondatok alárendelt tagmondatában a *ke* 'ha' jelentésű klitikum megjelenhet a tagadó ige és a konnegatív tő között (17a), valamint a tagadó ige előtt (17b) is. Az előbbi esetben a tagadás hatóköre az egész mondatra kiterjed, míg az utóbbiban csak a *ke* 'ha' kötőszót közvetlenül megelőző konstituensre (ibid.). Úgy tűnik tehát, hogy a *ke* 'ha' klitikum képes kijelölni a tagadás hatókörét.

- (17) a. *Čukaže õ-z ke zory, uža-ny pot-o-m.*
 holnap NEG.PST-3 ha esik.CNG.SG dolgozik-INF kimegy-FUT-1PL
 'Ha holnap nem fog esni, kimegyünk dolgozni.'
 (Edygarova 2015: 278)
- b. *Čukaže ke õ-z zory, čukažebere zor-o-z.*
 holnap ha NEG.PST-3 esik.CNG.SG holnapután esik-FUT-3SG
 'Ha nem holnap esik, holnapután fog.'
 (ibid.)

Kozmács (2017) adatai, illetve saját, anyanyelvi adatközlőtől gyűjtött adataim továbbá azt mutatják, hogy a konstituens szinten értelmezett tagadás a Winkler (2001, 2011) és Edygarova (2015) által bemutatott módokon túl egyéb stratégiával, mégpedig az oroszból átvett *ne* tagadó partikulával is lehetséges az udmurtban. A *ne*-vel tagadott konstituens megjelenhet az (állító formájú) ige/állítvány előtt (18a) és után (18b), valamint elliptikus tagmondatban (18c) is:

- (18) a. *Mon ne Moskva-je myn-i, a Joškar-Ola-je.*
 1SG NEG Moszkva-ILL megy-PST.1SG hanem Joskar-Ola-ILL
 'Nem Moszkvába mentem, hanem Joskar-Olába.'

- b. *Mon myn-i ńe Moskva-je, a Joškar-Ola-je.*
 1SG megy-PST.1SG NEG Moszkva-ILL hanem Joskar-Ola-ILL
 'id.'
- c. *Mon Joškar-Ola-je myn-i, ńe Moskva-je.*
 1SG Joskar-Ola-ILL megy-PST.1SG NEG Moszkva-ILL
 'Joskar-Olába mentem, nem Moszkvába.'

Összegezve tehát a szakirodalom és az előzetes adatok alapján úgy tűnik, hogy a konstituensszinten értelmezett tagadásnak az alábbi kifejezőmódjai léteznek a mai udmurt nyelvben (csak azt a tagmondatot véve alapul, amelyben a konstituens, amelyre a tagadás irányul vagy látszólag irányul, elhelyezkedik):

(19) *A konstituensszinten értelmezett tagadás stratégiái az udmurtban (első megközelítésben)*

1. A mondattagadás eszközeivel:
 - 1.1. Konstituens a tagadott állítmány előtt: XP NegAux⁵ (V)
 - 1.2. Konstituens a tagadott állítmány után: NegAux V XP
2. *Ńe* tagadó partikulával:
 - 2.1. Konstituens az állítmány előtt: *ńe* XP V
 - 2.2. Konstituens az állítmány után: V *ńe* XP
 - 2.3. Konstituens elliptikus tagmondatban: *ńe* XP

A továbbiakban az 1.1–1.2-es szerkezetekre „1-es típusú” vagy „sztenderd nyelv-változatbeli” szerkezetekként fogok hivatkozni (noha az 1.2-es, nem-állítmány-végű változat legalábbis az 1.1-es változathoz képest vélhetően kevésbé számít „sztenderdnek”). A 2.1–2.3-as szerkezeteket a „2-es típusú” vagy a „*ńe* partikulás” elnevezéssel fogom illetni.

5. A kutatás

5.1. A kutatás célkitűzései

A kutatás egyaránt irányult elméleti és funkcionális-tipológiai vonatkozású kérdésekre. Elméleti szempontból a fő célkitűzés annak megállapítása volt, hogy a konstituensszinten értelmezett tagadás sztenderd nyelv-változatbeli módozata szintaktikailag különbözik-e a mondattagadástól, és ha igen, pontosan miben; más szóval milyen mondatszerkezet rendelhető az 1.1-es és az 1.2-es konfigu-

⁵ Az állítmány itt természetesen nem csak *tagadó ige + lexikális igető* lehet, hanem a 4.1-ben említett további eszközök is (tagadó partikula, tagadó szuffixum, a létige tagadó alakja), a felsorolásban csupán az egyszerűség kedvéért tüntettem fel csak a tagadó segédigés megoldást.

rációkhoz. Ezzel összefüggésben a kutatás a sztenderd és a *ne* partikulás tagadás esetében is meg kívánta határozni a tagadás hatókörét, továbbá azt, hogy ha a tagadás középpontjában álló konstituens fókusz szerepét tölti be a mondatban, szintaktikailag jelölt (szerkezeti), avagy pusztán prozódiailag jelölt fókusszal van-e dolgunk.

Az 1.1-es konfiguráció esetében a kérdést különösen izgalmassá teszi az a tény, hogy az XP NegAux V elemek alkotta lineáris szekvenciához – amennyiben XP-t egyszerűen a mondat valamely konstituensének fogjuk fel – kontextustól függően többféle olvasat is rendelhető. A *Šibir-e ö-j myny* (Szibéria-ILL NEG.PST-1SG megy.CNG.SG) szekvencia tehát kifejezhet konstituensszinten értelmezendő tagadást (20a), mondattagadást (20b), továbbá más kontextusban ugyanezen (tag)-mondatban az ige bővítménye értelmezhető kontrasztív topikként (20c),⁶ valamint tág hatókörű fókuszként (20d) is. A különböző szerkezetekhez feltehetően más-más prozódia társul, ez irányban azonban még nem történtek kutatások. A kérdés tehát az, hogy a konstituensszinten értelmezendő tagadás (20a) esetén egybeesik-e a mondat szerkezete a (20b–d) szerkezetek valamelyikével, más szóval, hogy a konstituens, amelyre a tagadás (látszólag) irányul, információs szerkezeti szempontból neutrális-e, avagy kontrasztív topik, esetleg fókusz szerepét tölti be.

- (20) a. *Šibir-e* *ö-j* *myny*, *Ural-e* *myn-i*.
 Szibéria-ILL NEG.PST-1SG megy.CNG.SG Urál-ILL megy-PST.1SG
 'Nem Szibériába mentem, hanem az Urálba.'
- b. *Šibir-e* *ö-j* *myny*.
 Szibéria-ILL NEG.PST-1SG megy.CNG.SG
 'Nem mentem Szibériába.'
- c. *Šibir-e* *ö-j* *myny*, *noš* *Ural-e* –
 Szibéria-ILL NEG.PST-1SG megy.CNG.SG de Urál -ILL
myn-i.
 megy-PST.1SG
 'Szibériába nem mentem el, az Urálba viszont elmentem.'
- d. Kontextus: 'Végül hová nem mentél el, Szibériába vagy az Urálba?'
ŠIBIR-E *ö-j* *myny*.
 Szibéria-ILL NEG.PST-1SG megy.CNG.SG
 'SZIBÉRIÁBA nem mentem el.'

⁶ A kontrasztív topik ugyanis megelőzi az állítmányt az udмурtban, vö. Surányi et al. (megjelenés alatt).

A szakirodalomban közölt példamondatok alapján a tagadott konstituens lineáris és strukturális pozíciója sem egyértelmű: Edygarova (2015: 285) (10)-ben idézett példamondatában az alanyi funkciójú tagadott konstituens nem alapszórendi pozícióban helyezkedik el (vagyis nem a mondat elején, a helyhatározói vonzatot megelőzve áll, ahol egy neutrális mondatban egyébként állna, vö. Glezgyenyev 1921: 45–7, Asztalos et al. 2017: 51), hanem közvetlenül az ige előtt jelenik meg – ami utalhat arra, hogy a tagadott konstituens a közvetlenül preverbális fókuszpozícióba (vö. Tánczos 2010, Asztalos 2020) kerül. Winkler (2011: 110) (15)-ben idézett mondatában azonban a szabad határozói funkciójú tagadott konstituens nem közvetlenül az ige előtt található.

A formális szemantikai elméletek szerint az ún. operátorok, így a fókuszszerepű konstituensek, a tagadást kifejező elemek és a kvantorok ún. hatókörrel bírnak, vagyis jelentésük egy meghatározott tartományon belül értelmezhető. Ha két operátor egymáshoz viszonyított hatóköre (vagyis az, hogy egymáshoz képest melyikük vesz fel jelentéstanilag tág, és melyikük szűk hatókört) megfeleltethető az operátorok egymáshoz képest mutatott lineáris sorrendjének, egyenes hatóköri olvasatról beszélünk, ellenkező esetben pedig fordított, avagy inverz hatóköri olvasatról van szó.⁷ Amennyiben az 1.1-es konfigurációhoz (20a) ugyanaz a szerkezet rendelhető, mint (20d)-hez, vagyis a 'Szibériába' elem (20a)-ban is fókusz szerepét tölti be, felmerül a kérdés, hogy hogyan magyarázható az, hogy míg (20d)-ben a fókusz–tagadás sorrend egyenes hatóköri olvasatot eredményez ($Foc > \neg$), ugyanez a lineáris sorrend fordított hatóköri olvasatot ($\neg > Foc$, l. (20a)) is lehetővé tesz. Továbbá felmerül az a kérdés is, hogy a preverbális fókuszpozícióban elhelyezkedő konstituens, amelyre 1.1-ben a tagadás hatóköre kiterjed, vajon a sztenderd nyelvváltozat szerinti közvetlenül preverbális fókuszpozíciót foglalja-e el, vagy esetleg megjelenhet a nem-közvetlenül preverbális fókuszpozícióban (vö. Asztalos 2020) is.

Az 1.2-es szekvenciához kontextustól függően szintén többféle olvasat tartozhat a konstituenstagadásos értelmezésen (21a) túl: a mondat kifejezhet egyszerűen mondattagadást (21b), de az ige bővítménye – a (20d) példához hasonlóan

⁷ Az egyenes vs. fordított hatóköri olvasatoknak ugyanakkor nem csak lineáris, hanem a *k*-vezérlés fogalmán alapuló, strukturális értelmezése is létezik (l. pl. Amiraz 2021: 8–9): ebben a felfogásban amennyiben a mondat hierarchikus struktúrájában magasabban elhelyezkedő, a másik operátort *k*-vezérlő elemnek tágabb a hatóköre, mint a *k*-vezérelt operátornak, egyenes hatókörviszonyról, ellenkező esetben pedig inverz hatókörviszonyról beszélünk. E tanulmány azonban a hatókörviszonyok lineáris értelmezését veszi alapul.

– értelmezhető széles hatókörű fókuszként (21c) is.⁸ Mivel a tagadó elem ebben az esetben megelőzi a fókuszot, tág hatókörű fókuszos olvasat (21c) esetén a negáció és a fókusz fordított hatókörviszonyban (Foc > ¬) vannak egymással. Konstituensszinten értelmezett tagadás esetén (21a) azonban – amennyiben az mutatható ki, hogy a tagadott konstituens fókusz szerepét tölti be – egyenes hatókörviszonnyal (¬ > Foc) van dolgunk.

- (21) a. *Ö-j* *myny* *Šibir-e,* *Ural-e* *myn-i.*
 NEG.PST-1SG megy.CNG.SG Szibéria-ILL Urál-ILL megy-PST.1SG
 'Nem Szibériába mentem, hanem az Urálba.'
- b. *Ö-j* *myny* *Šibir-e.*
 NEG.PST-1SG megy.CNG.SG Szibéria-ILL
 'Nem mentem Szibériába.'
- c. Kontextus: 'Végül hová nem mentél el, Szibériába vagy az Urálba?'
Ö-j *myny* *ŠIBIR-E.*
 NEG.PST-1SG megy.CNG.SG Szibéria-ILL
 'SZIBÉRIÁBA nem mentem el.'

A *ne* partikulás konfigurációkhoz (2.1–2.3) azonban csak egyetlenegy olvasat rendelhető, mivel a *ne* partikula hatóköre mindig az őt lineárisan közvetlenül követő konstituensre terjed ki; mondattagadásos olvasat így itt csak abban az esetben merülhet fel, ha a *ne*-t állítmány követné (vö. (9)). A széles hatókörű fókuszos olvasat ezeknél a szerkezeteknél ugyancsak nem merül fel, mivel az szintén tagadott állítmánnyal járna együtt. Ugyanakkor azt a kérdést, hogy a *ne* partikulával tagadott konstituens fókusz szerepét tölti-e be, mindenképpen érdemesnek tartom megvizsgálni.

Funkcionális-tipológiai szempontból a kutatás arra kereste a választ, hogy mi motiválhatja a *ne* partikula orosz nyelvből való átvételét és a *ne* partikulás tagadó stratégia kialakulását. A hatókörviszonyok egyenes vagy fordított kifejeződésének ugyanis bizonyos mértékű tipológiai vonatkozásai is vannak: Amiraz kutatásai szerint az igevégű nyelvekre inkább a fordított hatókörös kifejezőmód jellemző (2021: 14). Végül pedig a *ne* partikulás tagadás disztribúcióját is fel kívántam térképezni, egész pontosan azt, hogy befolyásolják-e lexikális és/vagy morfoszintaktikai tényezők a tagadás ezen stratégiájának használatát az udmurtban.

⁸ A kontrasztív topikos olvasat ebben az esetben nem merülhet fel, mivel – ahogyan azt a 4-es lábjegyzetben is említettem – a kontrasztív topik preverbális helyzetű az udmurtban (l. Surányi et al. megjelenés alatt).

5.2. A vizsgált nyelvi anyag

A kutatás első fázisában kérdőívvel gyűjtöttem nyelvi anyagot anyanyelvi adatközlőktől, valamint – a *né* partikulás tagadás esetében – korpuszkereséseket folytattam. A kutatás második fázisában a nyelvi anyag kapcsán felmerült további kérdéseimről konzultáltam a kérdőív egyik kitöltőjével.

5.2.1. Kérdőív

Mivel a jelen tanulmányban bemutatott kutatást előtanulmánynak szántam, a kérdőívet egyelőre mindössze kettő, udmurt anyanyelvű, 30 és 40 év közötti, felső-fokú végzettséggel rendelkező, Magyarországon élő adatközlő töltötte ki. A kitöltőknek 5-pontos Likert-skála alapján grammatikalitási ítéletet kellett hozniuk 20 konstruált tesztmondatról, és ki kellett javítaniuk minden olyan mondatot, amelyet 5-nél alacsonyabb pontszámúra értékelték. A kérdőív nem tartalmazott fillermondatokat.

Annak eldöntéséhez, hogy az az összetevő, amelyre a tagadás irányul, fókusz szerepét tölti-e be, az alábbi, magyar példákkal illusztrált szintaktikai tesztet alkalmaztam. Amennyiben a tagadást követheti elliptikus, a fókusz alternatíváját tartalmazó, állítmány nélküli tagmondat (22), a tagadó mondatban a tagadott konstituens fókusz szerepét tölti be (Winkler (15)–(16)-ban idézett mondatai azt sugallják, hogy a második tagmondati ellipsis lehetőség). Ha azonban az ilyen szerkezetek agrammatikusnak bizonyulnak és csak a (23a)-hoz vagy (24)-hez hasonló, VP-mellérendeléses struktúrák bizonyulnának jólformáltnak, jó okunk van feltételezni, hogy vagy egy neutrális mondat (23b) tagadásával (vö. 23a) van dolgunk, vagy pedig a konstituens, amelyre a tagadás látszólag irányul, valójában kontrasztív topik szerepét tölti be a mondatban (24), és a tagadás ugyancsak mondattagadásként valósul meg.

(22) *Nem Szibériába mentem, hanem Magyarországra.*

(23) a. *Nem mentem el Szibériába, elmentem Magyarországra.*

b. *Elmentem Szibériába.*

(24) */Szibériába nem mentem el, /Magyarországra elmentem.*

Azt, hogy a szóban forgó konstituensnél kizárható-e a kontrasztív topikos értelmezés, a tesztmondatokban használt ige megválasztásával próbáltam eldönteni. Ha az ige bővítménye kaphat nem-kimerítő értelmezést (vagyis ha az állítmány a mondatban szereplő bővítményen túl potenciálisan más elemekre is igaz lehet),

lehetséges a bővítmény kontrasztív topikos értelmezése, mint például a fenti (24)-es példában (a 'megy' ige helyhatározói vonzata ugyanis kaphat nem-kimerítő értelmezést, ti. egy helynél többre is el lehet menni). Ha azonban az ige valamely bővítménye kimerítő értelmezést kíván meg (25) (vagyis az állítmány csak a mondatban szereplő bővítményre lehet igaz), a kontrasztív topikos értelmezés nem lehetséges, ahogyan azt a (26)-os, agrammatikus példa szemlélteti: a kimerítő értelmezésű bővítményt tartalmazó mondatok a kérdéses konstituens fókuszos értelmezését segítik elő. A kérdőív tesztmondatainak felében így a 'születik' jelentésű igét szerepeltettem, mivel az kimerítő értelmezésű lokatívuszi bővítményt kíván meg:

(25) *Budapesten születtem.*

(26) **/Szegeden nem születtem, Budapesten viszont születtem.*

A tesztmondatok az alábbi grammatikai változók tekintetében különböztek egymástól:

1. A tagadást kifejező nyelvi elem: tagadó ige/*né* partikula;
2. A tagadni kívánt konstituens pozíciója: közvetlenül preverbális/nem-közvetlenül preverbális/mondatvégi;
3. Tagadó ige és preverbális konstituens esetén az első tagmondatban csak tagadó ige/tagadó ige és konnegatív tő együttese;⁹
4. Az állítmány megjelenése a második tagmondatban: kitett állítmány/ellipszis.

A tesztmondatok a (27)-ben szemléltetethez hasonló kérdés-válasz kontextusokban, válaszmondatként szerepeltek a kérdőívben. A tesztmondatok egyik felében, ahogyan fentebb említettem, a 'születik' jelentésű igét szerepeltettem alannyal és tagadott lokatívuszi bővítménnyel; a lehetséges válaszmondatok jelentését l. (27a–b):

(27) Kontextus: Hol született Mása? Mozsgában?

a. - *Nem Mozsgában született, Kukmorban született.*

[fókusz; nem-elliptikus 2. tagmondat]

b. - *Nem Mozsgában született, hanem Kukmorban.*

[fókusz; elliptikus 2. tagmondat]

⁹ A szakirodalom alapján mindkét lehetőség létezik (l. (10)–(12)-es vs. (15)-ös példák).

A tesztmondatok másik felében a 'meghív' igét szerepeltettem, tárggyal és tagadott alannyal; a válaszmondatok fordításait I. (28a–b) (a (28a) i) és ii) ugyanazon mondat két, elméletileg lehetséges értelmezését illusztrálják):

- (28) Kontextus: Ki hívta meg Zsenyát a buliba? Artyom?
 a. i) - *Nem Artyom hívta meg őt, Násztya hívta meg őt.*
 [fókusz; nem-elliptikus 2. tagmondat]
 ii) - *Artyom nem hívta meg őt, Násztya meghívta őt.*
 [kontrasztív topik; nem-elliptikus 2. tagmondat]
 b. - *Nem Artyom hívta meg őt, hanem Násztya.*
 [fókusz; elliptikus 2. tagmondat]

Az alábbi táblázat azt szemlélteti, hogy összességében milyen konfigurációkat teszteltem egy-egy igével a kérdőívben.

1.	S/O	XP	NegAux	V,			YP	V
2.	S/O	XP	NegAux,				YP	V
3.	S/O	XP	NegAux	V,		hanem	YP	
4.	S/O		NegAux	V	XP,			V YP
5.	S/O		NegAux	V	XP,	hanem	YP	
6.	XP	S/O	NegAux,				YP	V
7.	XP	S/O	NegAux	V,		hanem	YP	
8.	S/O		<i>né</i>	XP	V,		hanem	YP
9.	S/O			V	<i>né</i>	XP,	hanem	YP
10.	<i>né</i>	XP	S/O		V,		hanem	YP

1. táblázat: *A kérdőívben tesztelt konfigurációk*

5.2.2. Korpuszkeresések

A korpuszadatokat az *Udmurt corpora* című, 20–21. századi sajtó-, blog- és szépirodalmi szövegeket és Wikipédia-cikkeket tartalmazó korpuszból nyertem ki a *né* partikulára történő kereséssel.¹⁰ A vizsgálatba értelemszerűen csak azokat a találatokat vontam be, amelyekben a tagadás hatóköre a mondatnál alacsonyabb szintre terjedt ki (a (9)-ben közölt mondathoz hasonlóakat tehát nem); ennek a kritériumnak összesen 93 találat felelt meg.

¹⁰ A sztenderd stratégiát nem vizsgáltam korpuszszövegeken; ennek oka az volt, hogy a várhatóan nagy számú találatok döntő többsége vélhetően mondat szintű tagadást kódolt volna, így az esetleges konstituensszinten értelmezendő tagadásos példák kiválogatása aránytalanul időigényes lett volna.

5.2.3. Anyanyelvi adatközlővel folytatott konzultációk

A kutatás második fázisában – ahogyan az 5.2-es fejezet elején már említettem – a korpuszos és a kérdőíves adatok elemzése kapcsán felmerült további kérdéseimről konzultáltam a kérdőív egyik kitöltőjével. Az anyanyelvi konzulens feladata a (29)–(31)-ben szemléltetettekhez hasonló mondatok, párbeszéd fordítása volt magyarról udmurtra.¹¹ A tesztmondatokkal a mondat- és fókusztagadást egyaránt tartalmazó szerkezetek kifejezésének lehetőségeit (vö. (29)), valamint a fókuszált számneves szerkezetek és a negáció kétféle hatóköri olvasatának lehetőségét (l. (30)–(31)) vizsgáltam.

(29) - *Dóra egy cseppet sem szereti a fonológiát.*

- *Nem a fonológiát nem szereti egy cseppet sem, hanem a szintaxist.*

(30) - *Nagyapánk az ázsiai országok közül háromban járt.*

- *Nem HÁROM országban járt, hanem négyben.*

¬ > **Foc**

(31) - *Nagyapánk az ázsiai országok közül kettőben nem járt.*

- *Nem, HÁROM országban nem járt.*

Foc > ¬

6. Eredmények

Az alábbiakban előbb a kérdőíves felmérés, majd pedig a korpuszvizsgálatok eredményeit ismertetem. Az eredmények elemzését, vagyis a tanulmányban vizsgált tagadó mondatok szerkezetére és a tagadó elemek hatókörére vonatkozó következtetéseimet javarészt a következő, 7. pontban tárgyalom. Az utóbbi fejezetben kapnak helyet az 5.2.3-as részben említett konzultációk eredményei is; a konzultációk során tárgyalt nyelvi adatok ugyanis elsősorban a tagadó elemek hatókörének elemzéséhez nyújtottak adalékot.

6.1. A kérdőíves felmérés eredményei

A kérdőívben az elliptikus második tagmondatot tartalmazó tesztmondatok mindegyike 4 és 5 közötti átlagpontoszámot ért el; az ige második tagmondatbeli ellipszise tehát a tagadott konstituens pozíciójától függetlenül (*közvetlenül preverbális/nem-közvetlenül preverbális/mondatvégi*) grammatikusnak bizonyult mind az 1-es (32)–(34), mind a 2-es típusú (35)–(37) szerkezetnél. Az 5.2.1-es részben írottak értelmében tehát a tagadott konstituens mind a sztenderd nyelvváltozatbeli, mind a *né* partikulás szerkezet esetében fókusz szerepét tölti be a mondatban, és

¹¹ A szóban forgó adatközlő magas szinten tud magyarul.

bármely olyan pozícióban megjelenhet, amelyben a fókusz a mai udmurt nyelvben megjelenik (közvetlenül preverbális (32), (35), nem-közvetlenül preverbális (33), (36), illetve mondatvégi (34), (37), vö. Asztalos 2020).

(32) Kontextus: Ki hívta meg Ányát a buliba? Iván?

So-je Ivan ö-z öty, (a)¹² Anton.
 3SG-ACC Iván NEG.PST-3 meghív.CNG.SG hanem Anton
 'Nem Iván hívta meg, hanem Anton.'

(átlagpontszám: 5)

(33) Kontextus: Ki hívta meg Juliát a fogadásra? Misa?

Miša so-je ö-z öty, (a) S'topa.
 Misa 3SG-ACC NEG.PST-3 meghív.CNG.SG hanem Sztjopa
 'Nem Misa hívta meg, hanem Sztjopa.'

(átlagpontszám: 5)

(34) Kontextus: Ki hívta meg Ljudát a koncertre? Vlagyiszlav?

So-je ö-z öty Vlad'islav, (a) Vika.
 3SG-ACC NEG.PST-3 invite.CNG.SG Vlagyiszlav hanem Vika
 'Nem Vlagyiszlav hívta meg, hanem Vika.'

(átlagpontszám: 5)

(35) Kontextus: Ki hívta meg Krisztyinát a kávézóba? Danyil?

So-je ne Dañil ö't-i-z, (a) D'ima.
 3SG-ACC NEG Danyil meghív-PST-3SG hanem Gyima
 'Nem Danyil hívta meg, hanem Gyima.'

(átlagpontszám: 4,5)

(36) Kontextus: Hol született a gyerekek? Rigában?

Ñe Riga-yn so vordsk-i-z, (a) Tall'in-yn.
 NEG Riga-INE 3SG születik-PST-3.SG hanem Tallinn-INE
 'Nem Rigában született, hanem Tallinnban.'

(átlagpontszám: 4,5)

¹² A tesztmondatok elliptikus második tagmondatában eredetileg a *noš* 'és; de, hanem' kötőszót szerepeltettem, ezt azonban az egyik adatközlő következetesen az oroszból átvett, hasonló jelentésű *a* kötőszóra javította, másikuk pedig következetesen törölte. A (32)–(37)-ben közölt példákat így ezen módosításokkal közlöm.

(37) Kontextus: Hol született a fiad? Párizsban?

So vordsk-i-z né Pariž-yn, (a) London-yn.
 3SG születik-PST-3.SG NEG Párizs-INE hanem London-INE
 'Nem Párizsban született, hanem Londonban.'

(átlagpontszám: 4,5)

A sztenderd nyelvváltozatbeli szerkezetek esetében a tagadott konstituens fókusz-ként való elemzését az is támogatja, hogy az adatközlők a legtöbb mondatot a 'születik' igével is grammatikusnak találták – akkor is, ha a második tagmondatban ki volt téve az állítmány, l. (38)–(40). Ahogyan azt 5.2.1-ben említettem, a kontrasztív topikos értelmezés ezekben a példákban kevésbé valószínű, mivel a lokatívuszi bővítmény kimerítő értelmezést kíván meg. Az ide tartozó tesztmondatok közül a legjobb értékelést az a változat kapta, amelyikben a tagadott összetevő közvetlenül a (tagadó) ige előtt állt (38); ennél kicsit rosszabb minősítést kapott a tagadott konstituenst az ige után tartalmazó variáns (39), a legkevésbé jónak pedig az a változat bizonyult, amelyikben a tagadott konstituens a mondat elején, nem-közvetlenül az ige előtt állt (40). Mindez megfeleltethető annak, amit Asztalos (2020) ír a fókusz közvetlenül preverbális, mondatvégi, valamint nem-közvetlenül preverbális pozíciókban való megjelenésének elfogadottságáról (l. 2. pont).

(38) Kontextus: Hol született a lányod? Alnasban?

So Alnaš-yn ö-z (vordsky), Sarapul-yn vordsk-i-z.
 3SG Alnas-INE NEG.PST-3 születik.CNG.SG Szarapul-INE születik-PST-3SG
 'Nem Alnasban született, Szarapulban született.'

(átlagpontszám: 4,5)

(*Alnasban nem született, Szarapulban (viszont) született.)

(39) Kontextus: Hol született a gyereked? Jakutszkban?

*So ö-z vordsky Jakutsk-yn, vordsk-i-z Irkutsk-yn.*¹³
 3SG NEG.PST-3 születik.CNG.SG Jakutszk-INE születik-PST-3SG Irkutszk-INE
 'Nem Jakutszkban született, Irkutszkban született.'

(átlagpontszám: 4)

(*Jakutszkban nem született, Irkutszkban (viszont) született.')

(40) Kontextus: Hol született a lányod? Joskar-Olában?

? *Joškar-Olayn so ö-z, Kozmod'emjansk-yn vordsk-i-z.*
 Joskar-Ola-INE 3SG NEG.PST-3 Kozmodemjanszk-INE születik-PST-3SG
 Szándékolt jelentés: 'Nem Joskar-Olában született, Kozmodemjanszkban született.'

(*Joskar-Olában nem született, Kozmodemjanszkban (viszont) született.')

(átlagpontszám: 3)

Nem-elliptikus második tagmondatok esetén a kitöltők a 'meghív' igés mondatokban is magasabb pontszámot adtak azoknak a tesztmondatoknak, amelyekben a tagadott alany közvetlenül az ige előtt jelent meg (41), mint azoknak, amelyekben mondateleji (nem-közvetlenül preverbális) helyzetben állt (42) – mászóval a nem-alapszórendet mutató, OSV szórendű mondatokat (41) jobbnak ítélték az adatközlők, mint az SOV szórendűeket (42). Ebből ismét arra következtethetünk, hogy az adatközlők jobbnak találják, ha a konstituens, amelyre a tagadás irányul, a sztenderd nyelvváltozatbeli, közvetlenül preverbális fókuszpozícióban jelenik meg, mint ha a mondateleji fókuszpozícióban jelenne meg:

(41) Kontextus: Ki hívta meg Irinát az esküvőre? Artyom?

So-je Art'om ö-z, Valerija öt'i-z.
 3SG-ACC Artyom NEG.PST-3 Valerija meghív-PST-3SG
 'Nem Artyom, hanem Valerija hívta meg.'

(átlagpontszám: 4)

¹³ A második tagmondatot mindkét kitöltő XV sorrendűre javította mind a 'születik' (i), mind a 'meghív' igés tesztmondatoknál:

(i) [...] *Irkutsk-yn vordsk-i-z.*
 Irkutszk-INE születik-PST-3SG
 '(...) Irkutszkban született.'

(42) Kontextus: Ki hívta meg Raiszát az étterembe? Szása?

? *Saša so-je* *ö-z,* *Artur öt'-i-z.*
 Szása 3SG-ACC NEG.PST-3 Artúr meghív-PST-3SG
 'Nem Szása hívta meg, hanem Artúr.'

(átlagpontoszám: 3)

Ahogy fentebb említettem, az állítmány ellipszise a 2-es típusú szerkezeteknél is grammatikusnak bizonyult a tagadott konstituens pozíciójától függetlenül, ami arra utal, hogy a *ńe* partikulával tagadott konstituens is a fókusz lehetséges pozícióiban jelenik meg az udmurt mondatban (35)–(37).

6.2. A korpuszvizsgálatok eredményei

A korpuszvizsgálatok, ahogyan azt 5.2.2-ben említettem, csak a *ńe* partikulás tagadás disztribúciójának vizsgálatára terjedtek ki. Azt, hogy a *ńe*-vel tagadott konstituens nem-közvetlenül az állítmány előtt is megjelenhet, a korpuszvizsgálat eredményei is megerősítették (43)–(44):

(43) *Śulm-yn-yz,* *a* *ńe ki-yn-yz* *kartína-os-se sureda-z* *so.*
 szív-INS-3SG hanem NEG kéz-INS-3SG kép-PL-3SG.ACC rajzol-PST.3SG 3SG
 'A szívével, és nem a kezével festette a képeit.'

(Udmurt corpora)

(44) *Inmar so-je* *ńe slućajno duńńe vyl-e pott-i-z.*
 Isten 3SG-ACC NEG véletlenül világ -ra-ILL hoz-PST-3SG
 'Nem véletlenül hozta őt világra Isten.'

(Udmurt corpora)

A korpuszvizsgálatok továbbá azt mutatják, hogy a *ńe* partikulás tagadás disztribúciója meglehetősen széleskörű, legalábbis nincs megszorítás arra vonatkozóan, hogy milyen szintaktikai funkciójú konstituens tagadható *ńe*-vel: alany (45), tárgy (46), névszói állítmány (47), jelző (48) és vonzatszerepű (49) vagy szabad (50) határozó egyaránt kerülhet a *ńe* hatókörébe, valamint teljes igei frázis is tagadható *ńe*-vel (51). *ńe*-vel tagadott konstituens továbbá finit (50) és nem-finit (46) alárendelt mellékmondatokban is megjelenhet.

- (45) *Emjum vrać, pe kule gožty-ny, a nie mon.*
gyógyszer orvos PTCL kell ír-INF hanem NEG 1SG
'Gyógyszert az orvosnak kell felírnia – mondta –, és nem nekem.'
(Udmurt corpora)
- (46) *Vań-zy kylzy-sa puk-i-zy so piosmurt-ez, a nie*
minden-3PL hallgat-CVB ül-PST-3PL az férfi-ACC hanem NEG
nuiš-jos-ty.
műsorvezető-PL-ACC
'Mindenki azt a férfit, és nem a műsorvezetőket hallgatta (tkp. hallgatva ült).'
- (47) (...) *postanovka-os-yz kořkud ar lu-o nie ľubiťel'skoj, a*
színdarab-PL-3SG minden év van-3PL NEG amatőr hanem
profesšional'noj.
professzionális
'(...) A darabjai egyik évben sem amatőrök, hanem professzionálisak.'
(Udmurt corpora)
- (48) *Tatčy vu-o nie vań nylpi-os.*
ide érkezik-3PL NEG minden gyerek-PL
'Ide nem minden gyerek jut el.'
(Udmurt corpora)
- (49) *Mon opjat' nie as-la-m už-en-ym vyry-sa*
1SG megint NEG maga-GEN-1SG munka-INS-1SG foglalkozik-CVB
vetl-i (...).
jár-PST.1SG
'Megint nem a saját dolgommal foglalkoztam.'
(Udmurt corpora)
- (50) *Mynym žal' so sekund-jos (...), kud-jos-se mon bydt-i*
1SG.DAT kár az másodperc-PL ami-PL-DET.ACC 1SG tölt-PST.1SG
nie ožy, kyž kule val, nie so-ly, ma-ly kule val.
NEG úgy ahogy kell van.PST NEG az-DAT mi-DAT kell van.PST
'Sajnálom azokat a másodperceket (...), amelyeket nem úgy töltöttem, ahogy
kellett volna, nem annak szenteltem, aminek kellett volna.'
(Udmurt corpora)

- (51) *Už-de uža val, a ne mon šory učky-sa*
 munka-2SG.ACC dolgozik.IMP.2SG van.PST de NEG 1SG -ra néz-CVB
kyľy val.
 marad.IMP.2SG van.PST
 'A dolgot csináld, ne engem bámulj.' (Udmurt corpora)

Mivel a *ne* partikula orosz lexikális-funkcionális elem, felmerülhet a kérdés, hogy a *ne* partikulás tagadás nagyobb arányban fordul-e elő oroszból átvett lexémákkal, mint udmurt lexémákkal vagy az udmurtban már meghonosodott jövevényszavakkal. Előfordulhat az is, hogy a *ne* partikulás tagadó szerkezetben gyakoribbak az orosz eredetű lexémák, mint az ezen kívüli kontextusokban, vagy mint a fókusztagadás sztenderd változatában. Az is elképzelhető, hogy az oroszból átvett lexémák(ból álló konstituensek) tagadásához gyakrabban használatos a *ne* partikulás, mint a sztenderd nyelvváltozatbeli stratégia. Jelen tanulmányban a fenti kérdések közül csak az elsőt állt módban megvizsgálni, mivel egyrészt nem áll rendelkezésünkre arról adat, hogy a vizsgált korpuszanyagban *összességében* milyen arányban fordulnak elő orosz és udmurt lexémák, másrészt – az 5.2.2-ben említett valószínűsíthető nehézségek miatt – a sztenderd stratégiát nem állt módban a korpuszszövegeken vizsgálni.

A korpuszból kinyert anyagban a *ne*-vel tagadott konstituenst a példák 20,4%-ában oroszból átvett lexéma/lexémák alkották, 62,4%-ában udmurt lexémák vagy az udmurtban már meghonosodottnak tekinthető jövevényszavak, 17,2%-ában pedig orosz és udmurt lexémák vegyesen. Az tehát mindenképpen megállapítható, hogy a *ne* partikulás tagadás nem gyakoribb oroszból átvett lexémákkal, mint udmurt lexémákkal vagy az udmurtban már meghonosodott jövevényszavakkal.

7. Elemzés és következtetések

A következőkben a tanulmányban tárgyalt tagadó mondatok szerkezetére és a tagadó elemek hatókörére vonatkozó következtetéseimet ismertetem előbb a sztenderd nyelvváltozatbeli, majd pedig a *ne* partikulás szerkezeteknél.

7.1. Sztenderd nyelvváltozatbeli szerkezetek

7.1.1. A tagadni kívánt konstituens mint prozódiai fókusz

A 6.1-es részben írottak alapján a tagadás „központjában” álló konstituens fókusként való elemzését az alábbi érvek támogatják:

1. ellipsis-teszt, vagyis a tagadni kívánt konstituens alternatíváját tartalmazó elliptikus második tagmondat grammatikussága (l. (32)–(34));
2. a tagadni kívánt konstituens megjelenése azokban a pozíciókban, amelyekben a fókusz a mai udmurt nyelvben megjelenhet (l. (32)–(34)), (38)–(40);
3. ezen pozíciók közül a közvetlenül preverbális pozíció preferenciája olyan esetekben is, amikor a tagadni kívánt konstituens neutrális pozíciója egyébként máshol lenne a mondatban (vö. (41)–(42)).

A fentiekből tehát arra következtethetünk, hogy a konstituens, amelyre a vizsgált mondatokban a tagadás irányul, fókusz szerepét tölti be. Kérdés azonban, hogy szintaktikailag is jelölt fókusszal van-e dolgunk (vagyis a mondat hierarchikus felépítésében egy dedikált strukturális pozícióhoz rendelhető fókusszal, mint amilyen például a magyarban a közvetlenül preverbális fókusz, vö. É. Kiss 1998, 2006), avagy csupán prozódiaileg jelölt fókusszal. Az alábbi adatok arra utalnak, hogy az udmurtban prozódiai – és nem szintaktikai – fókusszal állunk szemben:¹⁴

1. *A fókusz helye nem kötött.* Ahogyan azt a 2-es és a 6.1-es pontban említettem, az udmurtban a fókusz, noha közvetlenül preverbális helyzetben a legelfogadottabb (vö. Tánczos 2010, Asztalos 2020), állhat nem-közvetlenül is az állítmány előtt, valamint az állítmány után, a mondat végén, illetve *in situ* is (vö. Asztalos 2020). Asztalos vizsgálatai szerint az egyes pozíciókhoz nem társulnak interpretációbeli különbségek, vagyis a fókuszhoz, bárhol jelenjen is meg a mondatban, nem társul sem kötelezően kimerítő, sem kötelezően kontrasztív értelmezés (2020: 41–46). Ha a fókuszt a szórend nem jelöli egyértelműen, a fókuszálás jelölése az udmurtban feltehetően prozódiai eszközökkel történik.
2. *Adott szórendű mondatához többféle értelmezés is társítható.* Ahogyan azt az 5.1-ben bemutattam, bizonyos mondatoknak – kontextus híján – többféle értelmezésük is lehet. Ez – még ha önmagában nem is bizonyítja egyértelműen, hogy a fókusz jelölése *kizárólag* prozódiai eszközökkel történik – azt mindenképpen valószínűsíti, hogy a fókusz prozódiaileg jelölt.
3. *A tagadni kívánt konstituens alternatívájának/-inak megnevezése mellérendelt (elliptikus vagy nem-elliptikus) tagmondatban:* a szakirodalomban a konstituensszintű tagadás kifejezését szemléltető példamondatok több-

¹⁴ Ezt a feltételezést a későbbiekben természetesen prozódiai vizsgálatokkal is szükséges megerősíteni.

sége (10)–(12), (15)–(16)¹⁵ olyan mellérendelő összetett mondat, amely második tagmondatában megjelenik a tagadni kívánt konstituens alternatívája. Strukturális fókuszpozíció esetén az első tagmondati konstituens fókuszos értelmezése akkor is egyértelmű lenne, ha a fókusz alternatívája nem volna megadva, ahogyan azt a (2)-es (itt (52)-esként megismételt) magyar példa illusztrálja:

(52) *Nem SZIBÉRIÁBA mentem el.* (= Az a hely, ahová elmentem, nem Szibéria.)

Összegezve tehát a konstituensszinten értelmezett tagadás az 1-es típusú szerkezetekben a tagadni kívánt konstituens fókuszálásával és az állítmány tagadásával történik. A fókuszt az adatok szerint vélhetően prozódiai eszközök jelölik, a fókusz lineáris pozíciói nem asszociálhatóak egy dedikált, strukturális fókuszprojekcióval. Kérdés marad ugyanakkor, hogy a konstituensszinten értelmezett tagadás esetében valódi fókusztagadással – tehát kifejezetten a fókuszált mondatrész tagadásával – van-e dolgunk, mint például a magyarban (l. 3. pont), vagy pedig mondattagadással. Az 7.1.2-es részben ezt a problémakört járrom körül.

7.1.2. A konstituensszinten értelmezett tagadás mint mondattagadás

A következőkben tehát a konstituensszinten értelmezett tagadás sztenderd stratégiája, ezen belül elsősorban az állítmányvégű – mint leginkább sztenderdnek tartható – változatok (1.1-es típusú szerkezetek, l. 4.2-es rész) szintaktikai szerkezetének leírásához kívánok adalékokat nyújtani. A sztenderd stratégia szerkezeti elemzéséhez a következő elvi lehetőségek kínálkoznak:

1. *Fókusztagadás:* A sztenderd szerkezetek ebben az esetben valódi fókusztagadásos szerkezetek, vagyis a negáció kifejezetten a fókuszra irányul bennük, a predikátum kívül esik a tagadás hatókörén (mint ahogyan az a (2)-ben, illetve (52)-ben példázott *Nem Szibériába mentem el*-típusú magyar szerkezetek esetében történik, l. még a 3. pontot). Az udmurt mondatok lehetséges parafrázisa ebben az esetben:

(53) *Az a hely, amelyre igaz, hogy elmentem oda, nem SZIBÉRIA.*

¹⁵ A (13)–(14)-ben közölt mondatok – ahogyan arra a 4.2-es pontban is utaltam – a Winkler (2001, 2011) által megadott angol és német nyelvű fordítások alapján vélhetően nem is a konstituens-tagadást szemléltetik; bővebb magyarázat híján nem is világos, hogy Winkler miért közli őket a konstituenstagadás témakörénél.

A tagadás és a fókusz hatókörének, valamint a predikátum logikai viszonyainak (amelyet az elemek lineáris elhelyezkedése nem feltétlenül képez le) egy lehetséges sematikus ábrázolása a következő:

(54) $[\neg > \text{Foc}] \text{Pred}$

2. *Mondattagadás:* A sztenderd szerkezetek ebben az esetben mondattagadásos szerkezetként értelmezendők. Ez kétféleképpen lenne lehetséges:

2.1. A *Nem SZIBÉRIÁBA mentem*-típusú mondatok jelentéstartalmát az udmurtban valójában mindig a *SZIBÉRIÁBA nem mentem*-típusú mondatok fejezik ki, a *Nem SZIBÉRIÁBA mentem*-típusú jelentéstartalmak pedig ún. következményreláció (*entailment*) eredményeképpen érhetőek el: a *SZIBÉRIÁBA nem mentem* (*más releváns hely(ek)re azonban igen*) kijelentés igazságtartalma ugyanis implikálja a *Nem mentem Szibériába* (*más releváns hely(ek)re azonban igen*) kijelentés igazságtartalmát, amely pedig implikálja a *Nem SZIBÉRIÁBA mentem* (*hanem más releváns hely(ek)re*) kijelentés igazságtartalmát. A vizsgált mondatok lehetséges parafrázisa ebben az esetben:

(55) *Az a hely, amelyre igaz, hogy nem mentem el oda, SZIBÉRIA.*

Ebben az esetben a predikátum van tagadva, a fókuszált mondatrész pedig kívül esik a tagadás hatókörén. A mondatbeli logikai viszonyok egy lehetséges sematikus ábrázolása:

(56) $\text{Foc} > \neg \text{Pred}$

2.2. A másik lehetőség szerint olyan mondattagadásos szerkezetekről van szó, amelyekben a tagadás a fókusz és a predikátum *együttesére* terjed ki. A mondatok lehetséges parafrázisa ebben az esetben:

(57) *Nem igaz, hogy [az a hely, amelyre igaz, hogy elmentem oda, SZIBÉRIA].*

A logikai viszonyok lehetséges ábrázolása ebben az esetben:

(58) $\neg > [\text{Foc} \text{Pred}]$

A következőkben azt fogom bemutatni, hogy a fenti elemzések közül a 2.2-es tűnik a leginkább helyállónak.

Az 1-es elemzési lehetőség (fókusztagadás) ellen, egyben a mondattagadásos elemzés mellett szól a tagadott mondatok 7.1.1-ben is említett többértelműségén (l. még 5.1-es rész) és a fókusz valószínűsíthetően csupán prozódiai jelöltségén túl az a tény, hogy a sztenderd szerkezetekben a konstituensszinten értelmezendő tagadás is a mondattagadás eszközeivel, vagyis magának a predikátumnak a tagadásával valósul meg, a tagadás pedig az udmurtban az igei inflexió részét képezi (l. 4.1-es rész) (másszóval a predikátum morfoszintaktikai értelemben tagadva van).

A 2.1-es elemzési lehetőség az ellipsis-teszt eredménye alapján vehető el. Ha ugyanis a konstituensszinten értelmezendő tagadást a *SZIBÉRIÁBA nem mentem*-típusú mondatok fejeznék ki és a konstituenstagadásos olvasat csak következményreláció eredményeképpen jönne létre, a második tagmondati ellipsis agrammatikus mondatokat eredményezne, ahogyan azt az (59)-es mondat illusztrálja:

(59) * *SZIBÉRIÁBA nem mentem, hanem Magyarországra.*

A teszt szerint azonban – ahogyan azt a 6.1-es alpontban láttuk, és ahogyan arra 7.1.1-ben is utaltam – a második tagmondati ellipsis grammatikus, ami kizárja azt, hogy a mondatok elsődlegesen a *SZIBÉRIÁBA nem mentem*-típusú jelentést fejeznék ki.

A 2.2-ben ismertetett elemzési lehetőség szerint a tagadás a fókusz és a predikátum együttesére vonatkozik: a tagadás tehát szintaktikai értelemben véve mondattagadás; a predikátumon fejeződik ki, és hatóköre kiterjed a fókuszra is.

A fókusz, ahogyan a tanulmány több pontján is szóba került, az állítmány előtt és után is állhat. Ha az állítmány előtt áll (l. a (32)–(33)-as, illetve a (38)-as és (40)-es példákat), a fókusz és a tagadás a konstituensszinten értelmezendő tagadás eseteiben – lineárisan nézve – inverz hatókörviszonyban állnak egymással: a tagadás szélesebb hatókörű, mint a fókusz ($\neg > Foc$), a fókusz ugyanakkor megelőzi a tagadó elemet. Ez tehát azért lehetséges, mert a tagadás hatóköre a predikátumon túl a fókuszra is kiterjed. Ha a fókusz az állítmány után áll (l. a (34)-es és (39)-es mondatokat), a tagadás és a fókusz egyenes hatókörviszonyban vannak egymással. A predikátum azonban mindenkét esetben a tagadott tartományon belülre esik, vagyis a fókusz kizárólagos tagadására a sztenderd stratégia nem képes.

Fókuszt tartalmazó mondatokban a fókusz mindazonáltal kívül is eshet a tagadás hatókörén; erre példák a *SZIBÉRIÁBA nem mentem*-típusú mondatok (20d),

(21c): ilyenkor a fókuszának tágabb hatóköre van, mint a negációnak (*Foc* > \neg), és állítmányvégű szerkezetek esetében a két operátor lineáris sorrendje is ezt tükrözi, azaz egyenes hatóköri olvasattal van dolgunk.¹⁶

Az alábbi, kvantort és negációt (60)–(61), illetve fókuszált kvantort és negációt (62)–(63) együttesen tartalmazó mondatpárok szintén azt mutatják, hogy a sztenderd eszközökkel történő tagadás hatóköre kiterjedhet a (fókuszált) kvantorra, fordított, $\neg > Q$ hatóköri olvasatot eredményezve (60), (62), de a kvantor kívül is eshet a tagadás hatókörén (61), (63), egyenes, $Q > \neg$ hatóköri olvasatot hozva létre.¹⁷

(60) *Dyšetskiš-jos tros õ-z vue.* $\neg > Q$
 diák-PL sok NEG.PST-3 érkezik.CNG.PL
 'Nem sok diák jött el.' (Georgieva et al. 2021: 472)

(61) *Tros-ez dyšetskiš-jos õ-z vue.* $Q > \neg$
 sok-DET diák-PL NEG.PST-3 érkezik.CNG.PL
 'Sok diák nem jött el.' (Georgieva et al. 2021: 471)

(62) Kontextus: A nagyapánk az ázsiai országok közül háromban járt.
So KWIŃ šajer-e õ-z vuyly, a ñyl'-az. $\neg > Q$
 3SG három ország-ILL NEG.PST-3 érkezik.CNG.SG hanem négy-ILL.DET
 'Nem HÁROM országban járt, hanem négyben.'
 (konstruált példa)

(63) Kontextus: A nagyapánk az ázsiai országok közül kettőben nem járt.
Övöl, so KWIŃ šajer-e õ-z vuyly: Kitaj-e, Kitaj-e,
 van.NEG 3SG három ország-ILL NEG.PST-3 érkezik.CNG.SG Kína-ILL
Japoñi-je no Ujpal Kore-je. $Q > \neg$
 Japán-ILL és észak Korea-ILL
 'Nem, HÁROM országban nem járt: Kínában, Japánban és Észak-Koreában.'
 (konstruált példa)

Összegezve tehát a fókuszálás az udmurtban feltehetően prozódiai eszközökkel történik. A fókusz tartalmazó mondatok tagadhatók, a tagadás a predikátumon van jelölve és szintaktikai értelemben véve mondattagadásként elemezhető. A

¹⁶ Állítmány után álló fókusz esetén a hatókörviszonyok ez esetben is fordítva alakulnak.

¹⁷ A tagadás hatókörén kívül eső elemek pontos meghatározása ugyanakkor nem célja e tanulmány-nak.

tagadás hatóköre a predikátumon túl a fókuszra is kiterjedhet, ebben az esetben a tagadás konstituensszinten értelmezhető, és – amennyiben a fókusz megelőzi a predikátumot – fordított hatóköri olvasattal jár együtt. A fókusz azonban kívül is maradhat a tagadás hatókörén, *Foc* > \neg hatóköri olvasatot és – amennyiben a fókusz megelőzi az állítmányt – egyenes hatókörviszonyt eredményezve.

7.2. *Ńe* partikulás szerkezetek

Az ellipsisz-teszt eredményei (l. 6.1-es rész) arra mutatnak, hogy a *Ńe* partikulával tagadott konstituensek szintén fókusz szerepét töltik be a mondatban. Noha a sztenderd stratégiánál tapasztaltakhoz hasonlóan a *Ńe* partikulával tagadott konstituens helye sem kötött (állhat közvetlenül és nem-közvetlenül az ige előtt, valamint az ige után, mondatvégi pozícióban is, vö. 6.1.), az alábbi megfigyelések azt sejtetik, hogy a *Ńe*-vel tagadott fókusz esetében nem feltétlenül pusztán prozódiai eszközökkel jelölt fókuszról van szó:

1. *A szerkezetek jelentésének egyértelműsége*: a sztenderd szerkezetekkel ellentétben a *Ńe*-vel tagadott konstituenst tartalmazó mondatoknál nem áll fenn a többféle értelmezés lehetősége: ahogyan 5.1-ben említettem, a *Ńe* partikula mindig az őt közvetlenül követő mondatrészt tagadja.
2. *A fókusz alternatívájának nem kötelező kitétele*: a sztenderd szerkezetekkel ellentétben a tagadni kívánt konstituens alternatívájának megnevezése nem kötelező: az alternatíva mondatbeli jelenléte nélkül is világos, hogy a tagadás a *Ńe*-t közvetlenül követő konstituensre vonatkozik, l. (64) (l. még (44), (48)¹⁸):

(64) (...) *aš-te-ly kule prizna'sja: ti syće Ńe gen-jos*
 maga-2PL-DAT kell bevall.INF(RU) 2PL ilyen NEG gén-PL
ponna i Ńe paškyt ly ponna.
 miatt és NEG széles csont miatt
 'Be kell vallanotok magatoknak: nem a gének miatt, és nem a vastag csontok miatt vagytok ilyenek.'

(Udmurt corpora)

A *Ńe* partikulával tagadott konstituensek tehát feltehetően egy szintaktikailag is jelölt fókuszpozícióban állnak (a szintaktikai fókuszpozíció szerkezeti ábrázo-

¹⁸ A (44)-es és a (48)-as mondatok kapcsán felvetődhetne, hogy ezeknél azért nem szükséges az alternatíva kitétele a mondatban, mert a tagadott lexémák bináris oppozícióban vannak nem-tagadott párjukkal. (64)-ben azonban nem ez a helyzet.

lására ugyanakkor ez a tanulmány nem tesz kísérletet). A sztenderd szerkezetekkel ellentétben a *ńe* partikulás konstituensszintű tagadás esetében valódi fókusztagadásról ($[¬ > Foc] Pred$) lehet szó, amely mindig egyenes hatóköri olvasattal fejeződik ki. A fókusztagadás mellett szólnak az alábbi megfigyelések:

1. Konstituensszinten értelmezendő tagadáskor a predikátum állító formában áll (l. a 4.2-es és a 6-os részt). Azokban a szórványos esetekben, amikor a *ńe* közvetlenül megelőzi a predikátumot, a *ńe* a predikátumot tagadja (9).
2. A *ńe* képes tagadó állítmánynak alárendelt összetevőt tagadni (65)–(66). Az ilyen, kettős tagadást tartalmazó jelentéstartalmak kifejezésére a sztenderd szerkezetek nem alkalmasak.

(65) Kontextus: A nagyapánk az ázsiai országok közül csak Dél-Koreában nem járt.

ńe Južnoj Kore-je ń-z vuyly, a ńe Severnoj-az.
 NEG déli Korea-ILL NEG.PST-3 érkezik.CNG.SG hanem északi-ILL.DET
 'Nem Dél-Koreában nem járt, hanem Észak-Koreában.'

(elicitált példa)

(66) Kontextus: Dóra egy cseppet sem szereti a fonológiát.

Nokńa no ńe fonologi-jez u-g jaraty, a
 sehogyan is NEG fonológia-ACC NEG.PRS-3 szeret.CNG.SG hanem
ńintakńis-ez.
 szintaxis-ACC

'Nem a fonológiát nem szereti egy cseppet sem, hanem a szintaxist.'

(elicitált példa)

A *ńe*-vel tagadott összetevők tehát feltehetően szintaktikai fókuszként elemezhetők, a fókusz közvetlen tagadásának lehetőségét pedig az önálló fókuszprojekció kiépülése vonhatja maga után. A tagadó elem minden esetben megelőzi a fókuszt, egyenes (transzparens) hatókörviszonyokat eredményezve ezzel.

8. Tipológiai vonatkozások

Az előző, 7. pontban tehát láthattuk, hogy a fókusz és a tagadás a konstituens-szinten értelmezendő tagadás sztenderd típusú, állítmányvégű változata esetén (1.1-es típusú szerkezet, l. (19)) fordított hatóköri, míg a sztenderd fókusztagadás nem-igevégű változatánál (1.2-es típusú szerkezet) és a *né* partikulás tagadásnál (2.1–2.3-as típusú szerkezetek) egyenes hatókörviszonyban vannak egymással (legalábbis az elemek lineáris elhelyezkedését tekintve). Tipológiai szempontból azért lényeges az egyenes hatókörű szerkezetek megjelenése az udmurt nyelvben, mert a hatóköri interakció egyenes vagy inverz kifejeződése bizonyos mértékű összefüggést mutat a szórendi típusokkal. Amiraz (2021) 110 nyelvben vizsgálta a tagadás és az univerzális kvantorok hatóköri interakciójának kifejeződését az *All that glitters is not gold* 'Nem mind arany, ami fénylik'-típusú szerkezetekben, és arra jutott, hogy ha egy nyelvben ugyanaz a jelentéstartalom egyenes (67a) és fordított (67b) hatókörös szerkezettel is kifejezhető, az inverz hatókörös szerkezet a régebbi; ugyanakkor létezik egy tendencia a nyelvekben az egyenes hatókörös szerkezetek kialakítására (2021: 13). Amiraz nyelvmentája alapján az igevégű nyelvekre az inverz hatókörös kifejezőmód a jellemző, az egyenes hatókörű ritka (a dél-amerikai nyelveket kivéve).

- (67) a. *Not everyone saw John.* $\neg > \mathbf{Q}$; sorrend: $\neg \mathbf{Q}$
 b. *Everyone didn't see John.* $\neg > \mathbf{Q}$; sorrend: $\mathbf{Q} \neg$
 'Nem mindenki látta Johnt.'

Noha jelen cikk nem a tagadás és a kvantorok, hanem a tagadás és a fókusz hatóköri interakciójával foglalkozik, nincs különösebb okunk azt feltételezni, hogy a hatókörviszonyok kifejeződése nagyon eltérne egymástól a két esetben (ahogyan azt a (60)–(63)-ban közölt adatok is sejtetik). Amennyiben tehát az inverz hatókörös szerkezetek egyrészt történetileg általában ősbibek, másrészt az igevégű nyelvekre inkább jellemzőek, mint az egyenes hatókörös szerkezetek, az 1.1-es típusú szerkezeteket bizvást tarthatjuk régebbi, az OV-sajátosságoknak megfelelő kifejezőmódnak az udmurtban, míg az 1.2-es típusú, illetve a *né* partikulás tagadás – amelyek kétségtelenül újabb fejlemények az udmurt nyelv rendszerében – kapcsolatba hozhatóak az udmurtra feltételezett, jelenleg zajló SOV > SVO változással (utóbbiról l. Asztalos 2018, 2021).¹⁹

¹⁹ Ez az összefüggés az 1.2-es típusú szerkezetek esetében akár magától értetődőnek is tűnhet, hiszen ezekben a tagadott állítmány után jelenik meg az az összetevő, amelyre a tagadás hatóköre vonatkozik; a *né* partikulás tagadás és a tagadott összetevő egymáshoz képest mutatott, szigorú *tagadás–fókusz* sorrendjét tekintve azonban nem feltétlenül olyan nyilvánvaló, különösen, ha tekintetbe

9. Összegzés

Tanulmányomban bemutattam, hogy a konstituensszinten értelmezett tagadás kifejezésének két fő módja létezik az udmurt nyelvben:

- 1) A sztenderd szerkezetekben a tagadni kívánt konstituens prozódiai fókuszként jelenik meg, a tagadás pedig szintaktikai értelemben véve mondattagadásnak számít, ugyanis morfoszintaktikailag az állítmányon fejeződik ki, és az állítmány és a prozódiai fókusz *együttesére* vonatkozik. Ha a prozódiai fókusz megelőzi a tagadott állítmányt, a fókusz és a negáció fordított hatóköri olvasattal párosul, ellenkező esetben az operátorok interakciója egyenes hatóköri olvasatot eredményez. (A prozódiai fókusz ugyanakkor kívül is eshet a tagadás hatókörén, ebben az esetben nem konstituensszinten értelmezendő tagadással, hanem $Foc > \neg$ hatókörviszonyos mondattagadásos szerkezetekkel van dolgunk.)
- 2) Az orosz kontaktushatásra kialakult *ne* partikulás szerkezetekben a tagadni kívánt konstituens szintaktikai fókusz szerepét tölti be, tagadása szintaktikai értelemben véve is fókusztagadásként valósul meg. A *ne* partikula mindig megelőzi a tagadott, fókuszált elemet, így a tagadás és a fókusz interakciója ezekben a szerkezetekben mindig egyenes hatóköri olvasattal jár együtt.

Amiraz (2021) tipológiai vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy az egyenes hatóköri olvasatú $\neg > Foc$ szerkezetek szerkezetek kiépülése összefüggésbe hozható az udmurt nyelvre feltételezett $SOV > SVO$ változással.

Rövidítés- és szimbólumjegyzék

\neg	tagadás
$>$	hatókörviszony jelölése (a jeltől balra lévő operátor szélesebb hatókörű, mint a jeltől jobbra elhelyezkedő)
/	kontrasztív topik
1	első személy
2	második személy
3	harmadik személy
ACC	akkuzatívusz
CNG	konnegatív igető

vesszük, hogy a *ne*-vel tagadott konstituens akár az állítmány előtt is megjelenhet (l. 2.1-es típusú szerkezetek).

CVB	konverbum
DAT	datívusz
DET	determinatív végződés
EV	evidenciális
Foc	fókusz
FUT	jövő idő
GEN	genitívusz
ibid.	ugyanott
id.	ugyanaz
ILL	illatívusz
IMP	felszólító mód
INE	inesszívusz
INF	főnévi igenév
INS	insztrumentálisz-komitatívusz
Neg	tagadószó
NEG	tagadószó
NegAux	tagadó segédige
O	tárgy
PL	többes szám
Pred	predikátum
PRS	jelen idő
PST	múlt idő
PTCL	partikula
PTCP	participium
Q	kvantor
RU	orosz eredetű lexéma, orosz inflexiók toldalékkal
S	alany
SG	egyes szám
XP	konstituens, amelyre a tagadás irányul
V	(lexikális) ige
VP	igei frázis
YP	tagadott konstituens alternatívája

Hivatkozások

- Amiraz, Omri 2021. A diachronic explanation for cross-linguistic variation in the use of inverse-scope constructions. *Proceedings of SALT 31*.
<https://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/SALT/article/view/31.002/4783> (Utolsó megtekintés: 2022.03.02.)
- Asztalos Erika 2018. *Szórendi típusváltás az udmurt nyelvben*. Doktori disszertáció. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Asztalos Erika 2020. Focus in Udmurt: Positions, contrastivity, and exhaustivity. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 9(1-2): 14–57.
- Asztalos Erika 2021. From head-final towards head-initial grammar. Generational and areal differences concerning word order usage and judgement among Udmurt speakers. In: Forker, Diana–Grenoble, Lenore A. (eds.): *Language Contact in the Territory of the Former Soviet Union*. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia. 143–82.
- Asztalos Erika–Gugán Katalin–Mus Nikolett 2017. Uráli VX szórend: nyenyec, hanti és udmurt mondatszerkezeti változatok. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia* 3. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 30–62.
- Bulicsov, M. N. [Булычов, М. Н.] 1947. *Порядок слов в удмуртском простом предложении*. Удмуртгосиздат. Ижевск.
- De Clercq, Karen 2020. Types of Negation. In: Déprez, Viviane–Espinal, M. Teresa (eds.): *The Oxford Handbook of Negation*.
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198830528.001.0001/oxfordhb-9780198830528-e-2#oxfordhb-9780198830528-e-2-div1-21> (Utolsó megtekintés: 2022.03.03.)
- Edygarova, Svetlana 2015. Negation in Udmurt. In: Miestamo, Matti–Tamm, Anne–Wagner-Nagy Beáta (eds.): *Negation in Uralic languages*. John Benjamins. Amsterdam. 265–91.
- É. Kiss, Katalin. 1998. Identificational Focus versus Information Focus. *Language* 74: 245–73.
- É. Kiss Katalin 2006. Focussing as predication. In: Molnár Valéria–Winkler, Susanne (eds.): *The Architecture of Focus*. Mouton de Gruyter. Berlin. 169–96.
- É. Kiss Katalin 2015. Negation in Hungarian. In: Miestamo, Matti–Tamm, Anne–Wagner-Nagy Beáta (eds.): *Negation in Uralic languages*. John Benjamins. Amsterdam. 219–38.

- É. Kiss Katalin–Tánczos Orsolya. 2018. From possessor agreement to object marking in the evolution of the Udmurt *-jez* suffix: A grammaticalization approach to morpheme syncretism. *Language* 94 (4): 733–57.
- Georgieva, Ekaterina–Salzmann, Martin–Weisser, Philipp 2021. Negative verb clusters in Mari and Udmurt and why they require postsyntactic top-down word-formation. *Natural Language and Linguistic Theory* 39: 457–503.
- Giannolo, Chiara 2020. Types of Negation. In: Déprez, Viviane–Espinal, M. Teresa: *The Oxford Handbook of Negation*.
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198830528.001.0001/oxfordhb-9780198830528-e-4> (Utolsó megtekintés: 2022.03.03.)
- Glezgyenyev, P. B. [Глезденев, П. Б.] 1921. *Краткая грамматика языка народа удмурт*. Издание Вятского Губернского Отделения Госиздата. Вятка.
- Joshi, Shrikant 2020. Affixal Negation. In: Déprez, Viviane–Espinal, M. Teresa: *The Oxford Handbook of Negation*.
<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198830528.001.0001/oxfordhb-9780198830528-e-10> (Utolsó megtekintés: 2022.03.03.)
- Kozmács István 2017. A tagadó szerkezet változása az udmurtban. In: Benő Attila–Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7–9. – előadásaiából*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 277–84.
- Penka, Doris 2015. Negation and Polarity. In: Riemer, Nick (ed.): *Routledge Handbook of Semantics*. Routledge. London. 303–19.
- Salánki Zsuzsanna 2007. *Az udmurt nyelv mai helyzete*. Doktori disszertáció. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Surányi Balázs–Asztalos Erika–Brattico, Pauli–Sahkai, Heete, megjelenés alatt. Information Structure in the Finno-Ugric Languages. In: Tamm, Anne–Vainikka, Anne (eds.): *Uralic Syntax*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Tánczos Orsolya 2010. Szórendi variációk és lehetséges okaik az udmurtban. *Nyelvtudományi Közlemények* 107: 218–28.
- Udmurt corpora = http://udmurt.web-corpora.net/index_en.html (Utolsó megtekintés: 2022.03.02)
- Vilkuna, Maria 1998. *Word Order in European Uralic*. In: Siewierska, Anna (ed.): *Constituent Order in the Languages of Europe. Empirical approaches to language typology* 20(1). Mouton de Gruyter. Berlin–New York. 173–233.

Winkler, Eberhard 2001. Udmurt. *Languages of the World* 212. Lincom Europa. München.

Winkler, Eberhard 2011. *Udmurtische Grammatik. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 81. Harrassowitz. Wiesbaden.

Asztalos Erika

Nyelvtudományi Kutatóközpont

asztalos.erika@nytud.hu